

В.О. Галямар, аспір.

Донецький національний університет економіки і торгівлі ім. М.Туган-Барановського

Урбанізація: сутність та вплив на економічне зростання

(Представлено: д.е.н., доц. Валінкевич Н.В.)

Робота присвячена розгляду сутності урбанізації та встановленню урбанізаційних факторів економічного зростання. Розглядаються основні підходи зарубіжних та вітчизняних дослідників до тлумачення поняття урбанізація. Показано, що урбанізація – багатогранний глобальний процес, який пов'язаний з різноманітними факторами дослідження та на даний момент розглядається за різними науковими напрямками. В процесі дослідження окреслені теоретичні підходи до визначення економічної природи даного процесу. Проаналізовано сучасний рівень урбанізації в Україні, охарактеризовані особливості урбанізаційних процесів в розрізі регіонів. Констатовано, що Україні властиві формальні або кількісні ознаки урбанізації. Визначена невідповідність українських міст світовим стандартам та нормам, в зв'язку з цим сформульовані основні завдання просторового розвитку. Встановлені урбанізаційні фактори економічного зростання. У результаті проведеного дослідження зроблено висновок, що масштабні урбанізаційні процеси впливають на економічне зростання, тому подальший їх розвиток необхідно формувати, враховуючи урбанізаційні фактори економічного зростання.

Ключові слова: урбанізація; рівень урбанізації; кількісна урбанізація; урбанізаційні фактори; економічне зростання.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими практичними завданнями.

Урбанізаційні процеси у світі за останні десятиріччя сформувались в один з головних факторів соціально-економічного розвитку як окремих регіонів, так і національних економік. На даний момент Європа виступає як найбільш урбанізована частина світу і цей показник щороку зростає. Україна не є виключенням і також відноситься до високоурбанізованих територій. До початку антитерористичної операції на Сході, демографічна ситуація та економічна активність змінювалися в Україні по-різному, в залежності від регіону [7, с. 14]. Зараз ця тенденція має ще більш нерівномірний характер. Це створює різнопланові проблеми, які важко розв'язати. В такій ситуації під загрозою опиняється економічне зростання країни, якість навколишнього середовища, добробут і безпека населення тощо. Саме це і обумовлює необхідність пошуку нових підходів до визначення чинників, пов'язаних з впливом урбанізації на економічне зростання країни, до осмислення сутності сучасного процесу урбанізації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, на які спирається автор. Науково-методичний базис щодо урбанізаційних процесів сформували такі зарубіжні вчені, як В.Шукла, Д.Харві, П.Нокс і Л.Маккарті та ін. Особливості процесів урбанізації в Україні розглядали вітчизняні вчені: Г.Онищук, І.Посацький, К.Немець, О.Семенов, Л.Шаблій, В.Салій, О.Шевчук, В.Гончар, А.Буряченко, Д.Кузьменко, І.Гукало та Н.Омельченко, Е.Пердик та інші. Проблемам інноваційного розвитку міст присвячені дослідження М.В. Бойкової, І.М. Ільїної та М.Г. Салазкіної, Ч.Лендрі та ін. Проте, незважаючи на значні напрацювання, залишаються недостатньо дослідженими питання процесу урбанізації з економічної точки зору, питання урбанізаційних проявів у національній економіці.

Мета статті полягає у визначенні сутності урбанізації та встановленні урбанізаційних факторів економічного зростання.

Викладення основного матеріалу. Сучасні дослідники урбанізації зазначають, що це явище багатовекторне і напряму пов'язане з економічними, соціальними та політичними факторами дослідження.

На думку Є.Пердика «... урбанізація являє собою багатогранний глобальний процес, що охопив весь світ, пов'язаний з посиленням у часи науково-технічної революції розвитком і концентрацією виробничих сил і форм соціального спілкування, підвищенням ролі міст та розповсюдженням міського стилю життя на всю мережу населених пунктів» [11].

Смагін Ю.А. вважає, що урбанізація «... це процес зростання чисельності міських поселень, в тому числі й крупних розмірів, концентрацію населення в все більших крупних міських утвореннях, збільшення чисельності і частки міського населення» [14, с. 116].

На думку А.Є. Буряченко [1, с. 87] «... урбанізація – це вельми складний процес, і його не можна трактувати лише як зростання міст і збільшення чисельності міського населення. ... дане явище треба розуміти як новий етап розвитку суспільства, який характеризується концентрацією економічного, демографічного та політичного потенціалу, котрий дає змогу концентрувати та контролювати значні обсяги фінансових ресурсів, створювати нові технології, нові види послуг, здійснювати інноваційну діяльність».

Кузьменко Д.М. [9] стверджує, що «Урбанізацію розглядають як позитивну тенденцію розвитку світу, як об'єктивний процес, пов'язаний із забезпеченням для все більшого числа жителів планети умов для більш зручного, комфортабельного, здорового життя, для більш повного розвитку здібностей. Урбанізація супроводжується не тільки позитивними змінами в житті людей, але й негативними, зокрема забрудненням навколишнього середовища, перенаселенням території, збільшенням негативних суспільних явищ».

Гукалова І.В. та Н.В. Омельченко вважають, що «... урбанізація – це всебічний процес підвищення значимості міст у житті суспільства, результатом якого є відносно збільшення міського населення і формування ієрархічної системи міських поселень як центрів поширення міського способу, умов життя населення і міської культури у конкретних суспільно-географічних умовах. При цьому міська культура – це дуже значимий компонент урбанізації, саме вона має свою специфіку на рівні типів країн, окремих країн та їх частин. Вона охоплює багато аспектів – від технологічних та економічних особливостей способу виробництва і способу життя до особливостей міського «ландшафту» [4, с. 104].

Термін «урбанізація» має велику кількість визначень за різними науковими напрямками.

Таблиця 1

Дефініція «урбанізація» за напрямками наукових досліджень

№ з/п	Автор	Визначення	Напрямок
1	Д.Харві	Урбанізація – прояв штучного середовища існування людства, вона спричинена розвитком капіталістичної промисловості [15]	Географія
2	Ю.Л. Пивоваров	Урбанізація – це історичний процес підвищення ролі міст, міського способу життя та міської культури у розвитку суспільства, пов'язаний із просторовою концентрацією діяльності у відносно нечисленних центрах і ареалах переважно соціально-економічного розвитку [12]	Географія
3	Т.Б. Заставецький	Урбанізація – процес, який виявляється не лише у збільшенні частки міського населення та зростанні ролі міст у розвитку регіону, але й впливу міст на спосіб життя людей, їх життєдіяльність, а також на існування всієї зони, прилеглої до міста [6]	Географія
4	Л.Ван ден Берг	Урбанізація – це процес швидкого зростання чисельності міського населення, збільшення концентрації населення, робочих місць, виробництва, сфери послуг у головному місті (метрополісі), в той час як довколишні населені пункти втрачають своїх мешканців. Цей процес традиційно пов'язаний з індустріалізацією, переселенням сільських жителів у міста внаслідок кращих можливостей працевлаштування, умов життя, більш високого рівня доходів тощо [16, 18]	Соціологія
5	О.М. Гончар	Урбанізація – процес кількісних та якісних (структурних) змін в економіці, що змушує оточуюче середовище пристосовуватись до змін і проявляється у зростанні ролі міських поселень, зростанні частки індустріальних підприємств та підприємств сфери послуг, розширенні меж міст, поширенні міського способу життя, прагненні до підвищення життєвих стандартів, міграції, зміні екологічного стану тощо [2]	Економіка
6	Дейвід Блум, Тарун Ханна	Урбанізація не є природнім процесом, а лише наслідком того, що містам надаються переваги в державній політиці та інвестиціях, що змушує людей виїжджати із сіл в пошуках роботи. Розвиток урбанізації – це наслідок саме державної регіонально-економічної політики [5]	Економіка

*Джерело: складено автором на основі [2, 5, 6, 12, 15, 16, 18]

Отже, хоча у своєму первинному значенні урбанізація пов'язана із соціально-демографічними процесами, проте сучасна багатовекторність цього процесу засвідчує те, що урбанізацію доцільно розглядати і з точки зору економіки.

Дейвід Блум і Тарун Ханна підтверджують той факт, що місто вигідно відрізняється від села. У міст глибша спеціалізація, вищий економічний потенціал, що забезпечує швидкий розвиток. Розвинені міста

сприяють підвищенню конкурентоспроможності окремих регіонів та держави в цілому [5, с. 11]. Світовий досвід засвідчує, що економічний розвиток країни та зростання рівня урбанізації – взаємопов'язані явища.

Станом на 1 січня 2017 року частка міських жителів серед населення України досягла 69,2 % [3]. У наступні роки прогнозується ще стрімкіше зростання рівня урбанізації в Україні: у 2050 році четверо з п'яти (79 %) українців проживатимуть у міських районах. Такі дані звіту «World Urbanization Prospects: The 2014 Revision», підготовленого Департаментом ООН з економічних і соціальних питань. Як свідчать дані дослідження, ступінь урбанізації в Україні істотно перевищує світовий показник, проте поступається середньоєвропейському (73,4 %). При цьому, на тлі зростання серед українців числа городян, фахівці прогнозують значне зменшення населення країни: до 2050 р. кількість городян скоротиться з 31,2 до 26,6 млн, а представників сільській місцевості – з 13,7 до 7,1 млн. Протягом наступних 36 років населення України зменшиться на 11,2 млн. [17, с. 23].

Значні зміни у розвитку міст в Україні відбувалися у минулому столітті. За останні десятиріччя ситуація де що змінилася. Якщо брати за основу вузьке значення терміну «урбанізація», то можна говорити про те, що урбанізаційний процес у країні триває. Це обумовлено зниженням чисельності і міського населення, і сільського, але темпи останнього набагато швидші. Також існує значна різниця у рівнях урбанізації по регіонах України. Східний і Південний регіони демонстрували нижчі темпи урбанізації, ніж Західні. Хоча після отримання Україною незалежності, Захід мав значно нижчий рівень урбанізації та вищий рівень розвитку сільського господарства. Але сільське населення Центру та Заходу мігрувало в міста швидше, тим самим значно підвищив частку міського населення [7, с. 15]. У зв'язку з цим робимо висновок, що Україні притаманні формальні або кількісні ознаки урбанізації.

У сучасній економіці України велику роль відіграють промислові підприємства, а світова економіка, навпаки, характеризується збільшенням ролі сфери послуг. В умовах глобалізації ринок послуг забезпечує підвищення конкурентоспроможності національних економік, покращення добробуту населення. Наша держава поки що дуже повільно рухається в напрямку економіки послуг, але і ця тенденція нерівномірна по регіонах. У деяких з них відмічається значний розвиток великої кількості видів послуг: торговельні, інформаційні, соціально-культурні, транспортні тощо. В інших - така тенденція відсутня. Промисловість продовжує відігравати важливу роль для Сходу та Півдня країни. В Західних регіонах прослідковується зниження частки сільського господарства. В зв'язку з цим, найвищий рівень урбанізації в Україні прослідковується у столиці, а також регіонах з високим рівнем розвитку послуг та у промислово розвинутих регіонах. На цих же територіях зосереджується значна маса капіталу, інноваційні технології, керівні структури, дані регіони відрізняються високим рівнем продуктивності. Для всіх інших територій характерний низький рівень індустріалізації та урбанізації, що призводить до незбалансованості розвитку регіональних економік [7, с. 16].

Сучасні українські міста не відповідають світовим нормам та стандартам. Вони відстають від світових за ступенем ділової активності, способом життя населення, облаштованістю середовища тощо. Єдине місто в Україні, що потрапило у 2016 році до рейтингу глобальних міст (за версією GaWC (Globalization and World Cities) є місто Київ. Воно посідає 70 місце у списку [13].

В умовах такого дисбалансу, на перший план виходить проросторвий розвиток, основними завданнями якого повинні стати: відродження малих міст; підтримка, в їх рамках, розвитку середнього та малого бізнесу; диверсифікація економіки великих промислових міст; планування розвитку агломерацій.

Варто також враховувати низку важливих урбанізаційних факторів, які сприяють економічному зростанню. Системний аналіз і узагальнення літературних джерел дали можливість виокремити кілька таких. Серед них:

1. підвищення рівня процесів урбанізації позитивно впливає на обсяг капіталовкладень в економіку. Урбанізація відіграє суттєву роль у формуванні валового внутрішнього продукту регіонів та держав. Збільшення чисельності мешканців міст призводить до збільшення розмірів капіталовкладень у будівельну галузь. Це тягне за собою розвиток відповідної інфраструктури, яка може виступати як об'єктом внутрішнього, так і об'єктом зовнішнього інвестування [8, с. 337];

2. урбанізація постає як одна з природних стадій переходу від низкопродуктивного сільського господарства до більш високопродуктивного промислового виробництва і послуг. Міста залучають підприємців та працівників, а концентрація галузей сфери послуг й промисловості, в свою чергу, сприяє зростанню продуктивності [5, с. 11];

3. урбанізація є запорукою підвищення рівня попиту на послуги й товари, який стає більш платоспроможним та стосується широкого асортименту [8, с. 338];

4. урбанізація сприяє розвитку сільських районів. Люди, які переїжджають у міста, часто посилають грошові перекази своїм родичам, які живуть в сільській місцевості. Також, в результаті міграції цих людей, скорочується чисельність робочої сили в сільській місцевості, тому рівень заробітної плати може підвищуватися [5, с. 11];

5. під час урбанізаційних процесів міста стають осередком розвитку інновацій. Утворюються нові можливості, які, в свою чергу, підвищують рівень економічного зростання самого міста [10, с. 15].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Урбанізаційні процеси у світі за останні десятиріччя сформувалися в один з головних факторів соціально-економічного розвитку як окремих регіонів, так і національних економік. Останні дослідження доводять, що урбанізацію необхідно розглядати не тільки як географічний, історичний, соціально-демографічний, але і економічний процес. Варто враховувати, що масштабні урбанізаційні процеси впливають на економічне зростання національної економіки за рахунок збільшення обсягу капіталовкладень в економіку, розвитку інфраструктури, підвищення рівня попиту і пропозиції, розвитку сільських регіонів та інноваційному розвитку міст.

Сучасній Україні притаманні формальні або кількісні ознаки урбанізації. Найвищий рівень урбанізації прослідковується у столиці та регіонах з високим рівнем розвитку послуг й промисловості. Для всіх інших територій характерний низький рівень індустріалізації та урбанізації. Тому подальший розвиток урбанізаційних процесів слід формувати з урахуванням урбанізаційних факторів економічного зростання.

Список використаної літератури:

1. Буряченко А.С. Урбанізація в контексті фінансового, демографічного та соціального розвитку / А.С. Буряченко // *Вчені записки : зб. наук. праць ; редкол. : А.Ф. Павленко (відп. ред.) та ін.* – Київ : КНЕУ, 2013. – Вип. 15. – 208 с.
2. Гончар О.М. Сутність урбанізації як глобального економічного процесу / О.М. Гончар // *Науковий вісник Мукачівського державного університету.* – 2016. – № 2 (6). – 196 с.
3. Госстат України (Держстат України) : Чисельність постійного населення (2017) [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/ds/nas_rik/nas_u/nas_rik_u.html.
4. Гукалова І.В. Категорія «урбанізація» у понятійній площині соціальної географії та інших наук / І.В. Гукалова, Н.В. Омельченко // *Вісник Одеського національного університету. Серія : Географічні та геологічні науки.* – 2015. – Т. 20, Вип. 2 (25). – 190 с.
5. Блум Д.И. Урбанистическая революция / Д.И. Блум, Х.Тарун // *Финансы & развитие.* – 2007. – № 3 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/rus/2007/09/.pdf>.
6. Заставецький Т.Б. Система міських поселень агропромислового регіону в умовах трансформації суспільства : монографія / Т.Б. Заставецький. – Тернопіль, 2005. – 180 с.
7. Звіт Світового банку на основі дослідження урбанізаційних процесів в Україні у 1989–2013 роках. Україна Огляд урбанізації / Міжнародний банк реконструкції та розвитку. – 2015. – № ACS15060. – 196 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.slideshare.net/Mistosite/ss-66014065.pdf>.
8. Комарницька Г.О. Вплив урбанізації на інноваційний розвиток регіонів України / Г.О. Комарницька, Ю.С. Шипуліна, Н.С. Ілляшенко // *Маркетинг і менеджмент інновацій.* – 2017. – № 3. – С. 336–345.
9. Кузьменко Д.М. Дефініція поняття «урбанізація» в суспільній географії / Д.М. Кузьменко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dspace.univer.kharkov.ua/handle/123456789/7706.doc>.
10. Матвеева В. Урбанізація та інновації: взаємний вплив і шляхи розв'язання спільних проблем / В.Матвеева // *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. Серія : Міжнародні відносини.* – 2014. – С. 291.
11. Перцик Е.Н. Георбанитистика : учебник / Е.Н. Перцик. – М. : Изд. центр «Академия», 2009. – 423 с.
12. Пивоваров Ю.Л. Россия и мировая урбанизация: антропокультурная и пространственная динамика / Ю.Л. Пивоваров. – Нальчик : РАН ; Моск. центр Рус. геогр. о-ва : Полиграфсервис и Т, 2007. – 334 с.
13. Сайт науково-дослідницької мережі GaWC «Глобальні міста за версією GaWC» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lboro.ac.uk/gawc/world2016t.html>.
14. Смагин Ю.А. Территориальная организация населения : учеб. пособие / Ю.А. Смагин ; под общ. ред. В.Г. Глушковой. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Изд.-торг. корпорация «Дашков и К°», 2005. – 244 с.
15. Harvey D. The Urbanization of Capital: Studies in the History and Theory of Capitalist Urbanization / D.Harvey. – Oxford : Basil Blackwell, 1985. – 239 p.
16. UN report: World's biggest cities merging into «mega-regions» // *Guardian News* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.guardian.co.uk/world/2010/mar/22/un-cities-mega-regions/>.
17. United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division / *World Urbanization Prospects: The 2014 Revision, Highlights (ST/ESA/SER.A/352)* [Online]. – Access mode : <http://esa.un.org/unpd/wup/Highlights/WUP2014-Highlights.pdf>.
18. Urban Europe: a study of growth and decline / L.Van den Berg, R.Drewett, L.H. Klaassen, A.Rossi, C.H.T. Vijverberg. – New York : Oxford : Pergamon Press, 1982. – 162 p.

References:

1. Burjachenko, A.Je. (2013), «Urbanizacija v konteksti finansovogo, demografichnogo ta social'nogo rozvytku», *Vcheni zapysky, zb. nauk. prac'*, in Pavlenko, A.F. (ed), Vol. 15, KNEU, Kyi'v, 208 p.
2. Gonchar, O.M. (2016), «Sutnist' urbanizacii' jak global'nogo ekonomichnogo procesu», *Naukovyj visnyk Mukachivs'kogo derzhavnogo universytetu*, No. 2 (6), 196 p.
3. Gosstat Ukrainy [Derzhstat Ukrainy] (2017), «Chysel'nist' postijnogo nasele'nija», available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/ds/nas_rik/nas_u/nas_rik_u.html
4. Gukalova, I.V. and Omel'chenko, N.V. (2015), «Kategorija «urbanizacija» u ponjatijnij ploschhyni social'noi' geografii' ta inshyh nauk», *Visnyk Odes'kogo nacional'nogo universytetu*, Serija *Geografichni ta geologichni nauky*, Vol. 20, No. 2 (25), 190 p.

5. Blum, D.I. and Tarun, H. (2007), «Urbanisticheskaja revolucija», *Finansy & razvitie*, No. 3, available at: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/rus/2007/09/.pdf>
6. Zastavec'kyj, T.B. (2005), *Systema mis'kyh poselen' agropromyslovogo regionu v umovah transformacii' suspil'stva*, monografija, Ternopil', 180 p.
7. Mizhnarodnyj bank rekonstrukcii' ta rozvytku (2015), «Zvit Svitovogo banku na osnovi doslidzhennja urbanizacijnyh procesiv v Ukraini u 1989–2013 rokah. Ukrain'a: Ogljad urbanizacii'», No. ACS15060, 196 p., available at: <https://www.slideshare.net/Mistosite/ss-66014065.pdf>
8. Komarnyc'ka, G.O., Shypulina, Ju.S. and Iljashenko, N.S. (2017), «Vplyv urbanizacii' na innovacijnyj rozvytok regioniv Ukrainy», *Marketyng i menedzhment innovacij*, No. 3, pp. 336–345.
9. Kuz'menko, D.M., *Definicija ponjattja «urbanizacija» v suspil'nij geografii'*, available at: <http://dspace.univer.kharkov.ua/handle/123456789/7706.doc>
10. Matvejeva, V. (2014), «Urbanizacija ta innovacii': vzajemnyj vplyv i shljahy rozv'jazannja spil'nyh problem», *Naukovyj visnyk Shidnojevropejs'kogo nacional'nogo universytetu im. Lesi Ukrainky*, Serija Mizhnarodni vidnosyny, p. 291.
11. Percik, E.N. (2009), *Georbanistika*, Izd. centr «Akademija», Moskva, 423 p.
12. Pivovarov, Ju.L. (2007), *Rossija i mirovaja urbanizacija: antropokul'turnaja i prostranstvennaja dinamika*, RAN, Poligrafservis i T, Mosk. centr Rus. geogr. o-va, Nal'chik, 334 p.
13. «Global'ni mista za versijeju GaWC» (2016), sajt naukovo-doslidnyč'koi' merezhi GaWC, available at: <http://www.lboro.ac.uk/gawc/world2016t.html>
14. Glushkova, V.G. (ed.), Smagin, Ju.A. (2005), *Territorial'naja organizacija naselenija*, 2nd ed., ispr. i dop., Izd.-torg. korporacija «Dashkov i K°», Moskva, 244 p.
15. Harvey, D. (1985), *The Urbanization of Capital: Studies in the History and Theory of Capitalist Urbanization*, Basil Blackwell, Oxford, 239 p.
16. «UN report: World's biggest cities merging into «mega-regions» (2010), *Guardian News*, available at: <http://www.guardian.co.uk/world/2010/mar/22/un-cities-mega-regions/>
17. «United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division» (2014), *World Urbanization Prospects, The 2014 Revision, Highlights (ST/ESA/SER.A/352)*, available at: <http://esa.un.org/unpd/wup/Highlights/WUP2014-Highlights.pdf>
18. Van den Berg, L., Drewett, R., Klaassen, L.H., Rossi, A. and Vijverberg, C.H.T. (1982), *Urban Europe: a study of growth and decline*, Pergamon Press, New York, Oxford, 162 p.

Галямар Валентина Олександрівна – викладач вищої категорії Криворізького державного комерційно-економічного технікуму, аспірантка кафедри національної економіки та туризму Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського.

Наукові інтереси:

– урбанізаційні процеси та їх вплив на національну економіку.

Тел.: (067) 725–10–30.

E-mail: qaw0966@yandex.ua.

Стаття надійшла до редакції 24.11.2017.